

Pavel Jozef Šafárik o Macedónii a(lebo) recepcia dvojdomosti v slovenskej a macedónskej literatúre

Zvonko TANESKI

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
ztaneski@ukf.sk

Recibido: Diciembre de 2008

Aceptado: Febrero de 2009

Resumé

Tvorba a koncepcie Pavla Jozefa Šafárika patria medzi najskúmanejšie problémy slovenského národného obrozenia, ale predsa ostávajú viaceré body stále málo osvetlené či nepovšimnuté, iné vedú často k protikladným hodnoteniam a dodnes sme sa s nimi nevyrovnali. Jeden z týchto doteraz „nedostatočne preskúmaných“ bodov je Šafárikov záujem o Macedóniu. Príspevok je zameraný tiež na otázku dvojdomosti v slovenskej a v macedónskej literatúre.

Kľúčové slová: Šafárik, dvojdomosť, slovenská literatúra, macedónska literatúra.

Resumen

Pavel Jozef Šafárik y/o la recepción de la extraterritorialidad en la literatura eslovaca y macedonia

El artículo presenta las concepciones científicas del eslavista eslovaco y checo Pavel Jozef Šafárik acerca de Macedonia y su tradición literaria y cultural. El artículo trata asimismo de las cuestiones teóricas de la extraterritorialidad en la literatura eslovaca y macedonia de los siglos XIX y XX.

Palabras clave: Šafárik, extraterritorialidad, literatura eslovaca, literatura macedonia.

Abstract

Pavel Jozef Šafárik and/or the Reception of Expatriatism in the Slovak and Macedonian Literature

The article presents the scientific conceptions of Slovak and Czech Slavic expert Pavel Jozef Šafárik about Macedonia and her literary and cultural tradition. The paper also deals with the theoretical questions of Expatriatism in the Slovak and Macedonian literature in 19. and 20. century.

Key words: Šafárik, Expatriatism, Slovak literature, Macedonian literature.

Spisovateľ, historik, literárny vedec, slavista a etnograf Pavel Jozef Šafárik je jeden z najvýznamnejších predstaviteľov českej a slovenskej vedy a literatúry 19. storočia a je tvorca vedeckých základov slavistiky. Svoju pozornosť zameral najmä na oblasť literárnej histórie, jazykovedy, folkloristiky a dejín slovanských národov. Venoval sa i zberateľskej činnosti v oblasti ľudovej slovesnosti. Jeho diela rozšírili dovtedajší obraz o dejinách a kultúre slovanských národov. Hoci tvorba a koncepcie

Pavla Jozefa Šafárika patria medzi najskúmanejšie problémy slovenského národného obrodzenia, predsa ostávajú viaceré body stále málo osvetlené či nepovšimnuté, iné vedú často k protikladným hodnoteniam a dodnes sme sa s nimi nevyrovnali. Jeden z týchto doteraz „nedostatočne preskúmaných“ bodov je Šafárikov záujem o Macedóniu. V literárnej histórii a v slavistike je napr. už známe to, že Šafárikov záujem o slovanskú filológiu, literatúru a dejiny sa osobitne prehĺbil počas jeho pobytu v Novom Sade. Tam sa Šafárik stretol aj s poznatkami o macedónskej ľudovej slovesnosti a o macedónskych kultúrnych pamiatkach. Navyše „živý zájem o makedonské Slovany, nebo o Slovany obývající Makedonii, projevoval však Šafařík už od poloviny 20. let (...) V Novém Sadu se Šafařík dovídal nejen o bulharském, ale také o makedonském nářečí. Jako pramen k takovému tvrzení nám slouží Šafaříkova korespondence především s Janem Kollárem, ale také s Františkem Palackým i Martinem Hamuljakem. Pramenem k poznání Šafaříkova zájmu o jižní Slovany nám slouží rovněž jeho vesměs latinsky psané zápisky z let 1826-1827, uložené v Národním muzeu pod novějším názvem Zeměpis III. Je tu také několik kapitol, které se týkají zcela nebo převážně Makedonie“¹.

Cyrilo-metodská tradícia a jej dozvuky medzi ostatnými, a najmä južnými Slovanmi zaujali teda Pavla Jozefa Šafárika, a to vďaka jeho pobytu na pravoslávnom gymnáziu v Novom Sade od roku 1919 do roku 1933, kde mal možnosť objaviť po starých dokumentoch, nikým predtým nedotknutých a neobjavených. Tu Šafárik položil základy slovanských literárnych dejín, prvé koncepty *Slovanských starožitností* i *Slovanského národopisu*, objavil staré juhoslovanské rukopisy a dnes už často nezvestné, unikátne inkunábule a knihy, stal sa tvorcom juhoslovanskej bibliografie a juhoslovanských literárnych dejín. Konkrétnu macedónsku tematiku však „nachádzime v českém tisku až roku 1834, kdy časopis Světozor (redaktorem byl v té době Šafařík) otiskl zprávu anonymního cestovatele o makedonských ženách a dívkách z okolí Soluně, v níž se popisoval místní kroj a některé lidové obyčeje. Makedonie však zůstávala pro Čechy i Evropu do počátku 19. století téměř úplně neznámou oblastí“². S Pavlom Jozefom Šafárikom si však slovenská literatúra národného obrodzenia uplatňovala dôležitú ideovú platformu: je to myšlienka slovanskej vzájomnosti, ktorá vtedy bola veľmi exponovaná. Táto myšlienka zohrala dôležitú úlohu pri nepočetnejších slovanských národoch a silne pôsobila najmä na profilovanie českej a slovenskej literatúry, ale prispela aj k formovaniu duchovnej tváre niektorých ďalších slovanských literatúr, a tak pomáhala vstupovať do medziliterárneho a medzikultúrneho priestoru. Myšlienka slovanskej vzájomnosti bola sformulovaná najmä Jánom Kollárom v jeho teórii slovanskej literárnej vzájomnosti, kde sa uvádza aj to, že „spoločná účasť všetkých národných vetiev na duševných plodoch vlastného národa, je vzájomné kupovanie, čítanie spisov a kníh vydaných vo všetkých slovanských nárečiach“³. Ide teda o celkom praktické upozornenie na potrebu poznávania tvorby iných slovanských literatúr. Aj keď

¹ DOROVSKÝ (1973: 25). Navyše sa podľa Ivana Dorovského „Pavol Jozef Šafárik usiloval, medzi ostatným, tvrdiť, že základ staroslovienského jazyka je solúnsky macedónsky dialekt. Šafárika môžeme považovať za prvého skutočného českého a slovenského znalca macedónskej histórie, písomníctva a jazyka“ (ДОРОВСКИ 2008: 116).

² DOROVSKÝ (1973: 18).

³ KOLLÁR (1954: 111).

prítom Kollár myslí na vzťah medzi jednotlivými slovanskými jazykmi, vyústenie jeho myšlienky smeruje k rozkvetu spoločnej národnej (t. j. slovanskej) literatúry. Odhliadnime od toho, že Kollár mal na otázku slovanských národov, literatúr a jazykov veľmi zjednodušený pohľad. Jeho ponímanie slovanstva ako jedného národa (o štyroch kmeňoch), slovanských jazykov ako jedného slovanského jazyka (o štyroch nárečiach) a o spoločnej slovanskej literatúre nezodpovedalo skutočnosti. Nám ide tu o jadro Kollárovej myšlienky. A to je síce skryté, no predsa viditeľné v Kollárovej definícii termínov obapolnosť a vzájomnosť. Kollár rozlišoval obidva termíny z hľadiska konkrétnych potrieb a reálnej situácie. Kollárova iniciatívna snaha o poznanie a výmenu literárnych hodnôt slovanských národov mala sprvu pozitívny ohlas, ale skoro sa objavili aj prvé a vážne úskalia. V čase rastu národného uvedomenia sa českí a slovenskí duchovní a politickí pracovníci museli vyrovnávať s Kollárovou myšlienkou slovanstva ako celku. V Čechách tak učinil Karel Havlíček Borovský a na Slovensku Ľudovít Štúr, ktorý v úsilí o uznanie slovenčiny ako samostatného spisovného jazyka bojoval o uznanie slovenského národa ako samostatného člena rodiny slovanských národov. Kollárov program literárnej vzájomnosti v podstate teda neposilnil skutočný rozvoj vzťahov medzi literatúrami slovanských národov, pretože tie išli samostatnou cestou.

Iným spôsobom postupoval Pavol Jozef Šafárik. Podobne ako Kollár aj Šafárik vychádzal z názoru o jednote slovanských národov ako celku, slovanských jazykov ako spoločnej „slovanskej reči“ a literatúr slovanských národov ako „slovanskej literatúry“. Jeho najznámejším filologicko-historickým dielom sú *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí* (1826). Na rozdiel od Kollárových názorov volil však k rozsiahlej látke odlišný postup: reagoval na národnú osobitosť jednotlivých slovanských národov. A tak sa stalo, že Šafárik v tomto diele predstavil Slovákov ako samostatný „kmeň“ (t. j. národ), slovenčinu ako osobitý slovanský jazyk a slovenskú literatúru osamostatnil od českej literatúry. Tým otvoril priechod slovenskej národno-kultúrnej sebareflexii, v ktorej úspešne pokračoval Ľudovít Štúr. Šafárikovo dielo malo obrovský význam pre rozvoj slavistiky v slovanských i neslovanských krajinách. Bolo prvým základným informačným dielom o dejinách a kultúre Slovanov. Je to prvé komplexné slavistické dielo o Slovanoch, ich jazyku a kultúre. Pri takej rozsiahlej látke si Šafárik uvedomoval metodologické ťažkosti. Sám sa k nim skromne priznáva: „Keďže som však pojal do svojej zbierky materiálov okrem literárnych dejín aj politické dejiny a etnografiu slovanských kmeňov a celé som to spracúval viac ako súhrn než ako systém, musel som pri vydávaní tohto diela rôzne neúplnosti preskúmať, zbytočnosti povyradovať, medzery povypĺňať a všetko to prepracovať podľa pevného princípu v súvislý celok“⁴. Šafárik tak vypracoval teóriu slovanských národných kultúr ako „komparatívnych súcién“ vyššieho celku, teda vyšší celok je kompozitná jednota, v ktorej má integračný proces prevahu nad diferenciaciou. V tom slova zmysle pociťoval Šafárik potrebu získať čo najviac poznatkov aj o Macedónii a tak „rozvíjajúci se makedonská obchodní buržoazie, mnozí jejíž představitelé poskytovali Šafaříkovi četné informace, hrála v 1. polovi-

⁴ ŠAFÁRIK (1963: 41).

ně 19. století progresivní úlohu“⁵. Stalo sa tak preto, lebo P. J. Šafařík ustúpil z Kollárovej meravej koncepcie jedného slovanského národa, jazyka a jednej literatúry a vychádzal z reálnej existencie diferencovaného celku slovanstva, jeho jazyka a literatúr. Z tohto hľadiska sa jeho vedecké idey rýchlo mohli rozšíriť aj medzi vtedajšou macedónskou inteligenciou, keďže „i ostatní rodící se makedonská intelligence jak v samotné Makedonii, tak i za hranicemi (např. v Moskvě: K. Miladinov, R. Žinzifov, K. Stanišev aj.) věděla o velkých Šafaříkových zásluhách pro Slovanstvo. Tak Rajko Žinzifov ve svém přehledu slovanského tisku v ruském slavjanofilském deníku *Deň* nazývá Šafaříka *slavným mužem a buditelem českého lidu* spolu s Kollárem, Hankou a Havlíčkem (...) Žinzifovovi byli známy Šafaříkovy práce jednak z bulharských překladů, jednak z ruských vydání jeho děl“⁶.

Samotný fakt, že aj Rajko Žinzifov poznal a seriózne uvažoval nad Šafaříkovým dielom svedčí nesporne o tom, že macedónske kultúrne myšlienky tiež nachádzali svoje útočisko vo vedeckej misii tohto česko-slovenského vedca a básnika. Pritom okrem Ivana Dorovského, ktorý venoval predstaviteľovi macedónskeho kultúrneho a literárneho obrodzenia Rajkovi Žinzifovi celú monografiu v ruštine (Brno, 1988)⁷, aj macedónski slavista a komparatista Milan Đurčinov sa dotkol tejto otázky, keď upozorňuje na to, že „jeho činnost a dílo sa nedajú vysvetliť mimo parametrov kultúrneho a literárneho pluralizmu, pretože Žinzifov bol úzko spätý s ruským, ukrajinským i bulharským literárnym a kultúrnym priestorom (...) Žinzifov podliehal slavianofilstvu a usiloval sa o pripojenie spisovnej normy materinského macedónskeho jazyka, ktorý ho hlboko trápil, no ani on ho nedokázal adekvátne vyriešiť“⁸. Na druhej strane však v súvislosti s uvedenou macedónskou tematikou je pozoruhodné to, že práve táto veľká myšlienka slovanstva priviedla Šafaříka k podstatnému zisteniu o tom, že „v makedonských monastirech, ve vlasti Cyrila a Metoděje a církevněslovanského jazyka, se mohou skrývat cenné literární památky. S lítostí a těžce nesl, že zůstávají slavistické a historické vědě dosud utajeny a neodhalený: jest to věc politování hodná, že nikdo z našich učených posavad kláštery makedonské nenavštívil. Nepochybuji, že se tam slovenské rkp. z IX. a X. století, snad souvěké Cyrilovi a Methodovi, nalézají. Mají řecké tak staré i starší: proč by neměli slovenské?“ (*Korespondence P. J. Šafaříka s F. Palackým*, k vydání připravily dr. V. Bechyňová a dr. Z. Hauptová, Praha, 1961, s. 75)⁹. Tak sa vlastne Šafaříkovi podarilo predstaviť jednotlivosti ako celok a celok v jednotlivostiach. Najmä preto zostáva jeho zásluhou aj to, že „popsal Ochridský apoštol, pojednal o hlaholském písmu v Makedonii v 2. polovině X. století, obšírně si všiml činnosti Klimentovy a (...) shrnul výsledky vědy také o makedonských Slovanech a že bezděčně poukázal na základní rysy pozdější spisovné makedonštiny“¹⁰.

⁵ DOROVSKÝ (1973: 28).

⁶ Podľa Dorovského (1973: 42-43).

⁷ Kniha neskôr vyšla aj v macedónčine. Vydala ju Macedónska akadémia vied v roku 2003. Slovenský významný literárny teoretik Dionýz Ďurišin zároveň aj recenzoval jej české vydanie v ruštine. Pozri: ĎURIŠIN, D. (1989): „Na margo knihy Ivana Dorovského o R. Žinzifovi“. In: *SPFFBU*, 1989, s. 152-156.

⁸ ĐURČINOV (1992: 150).

⁹ Citát podľa Dorovského (1973: 31).

¹⁰ DOROVSKÝ (1973: 40, 201).

Vzhľadom na obrovský význam P. J. Šafárika a J. Kollára pre slovenskú literatúru národného obrodzenia (v prípade toho prvého aj v súvislosti s macedónskou literárnou a kultúrnou otázkou), treba sumarizujúco skonštatovať, že „z istého nadhľadu možno o úsilí J. Kollára a P. J. Šafárika uchopiť komplex otázok slovanských literatúr vysloviť názor, že v Kollárovom postoji bol silne akcentovaný subjektívny, vôľový a citový prístup, keď išlo prevažne o básnika, zatiaľ čo v Šafárikovom postoji bol na prvom mieste prítomný objektívny prístup, prístup vedca. Nechceme stavať Kollára a Šafárika proti sebe, lebo vždy stáli vedľa seba, nikdy nie proti sebe. A jednak je namiesto otázky, ktorý z nich svojím dielom viac pomohol k vývinu slovenskej a českej literatúry. Ani odpoveď na túto otázku nemôže byť jednoznačná. Každý pôsobil rozdielnym spôsobom (...) Medzi dielami dvoch významných predstaviteľov – stúpcov česko-slovenskej kmeňovej, jazykovej a literárnej jednoty – sa tak formovala istá odlišnosť, ktorá však nikdy nevyústila v otvorené napätie. Práve táto *odlišnosť* bola stimulom vývinu našej i českej literatúry. Svojím spôsobom v nej tak tiež šlo o prvky medziliterárnosti“¹¹. To svedčí zároveň o tom, že medziliterárny proces v slovenskej obrodeneckej literatúre má svoju špecifickú podobu, spôsobenú jednak „dvojazyčnosťou“ slovenskej literárnej tvorby a jednak sústredovaním sa na kryštalizáciu literárnej tvorby ako národnej. Preto má pravdu Karol Rosenbaum v tvrdení, že „proces medziliterárnosti nevzniká iba pri kontaktoch slovenskej literatúry s literatúrami inonárodnými, ale aj v rámci našej národnej literatúry, a to aj v rámci literatúry písanej jedným z jazykov (českým alebo bernolákovským), z čoho vyplýva, že vznik medziliterárnosti, pôsobenie jej princípov patrí k vlastnostiam a zákonitostiam národnej literatúry“¹². Je to pre našu výskumnú problematiku dosť výstižné stanovisko, keďže sa v rovnakej miere týka aj niektorých príkladov z macedónskej literatúry, ktoré pritom prirodzene vstupujú do takejto výskumnej literárno-teoretickej optiky našej práce.

Aby sme sa však k nim dostali nenútene, chceme ešte v krátkosti dovysvetliť Šafárikov autorský prípad, o ktorom sme presvedčení, že môže jasnejšie priblížiť fenomén dvojdomosti v slovensko-macedónskom kontexte. Pavel Jozef Šafárik bol najmä v skutočnosti učeným Slovákom, ktorý pôsobil v Prahe, písal po česky a po nemecky a tým sa stal dvojdomovou osobnosťou česko-slovenskou. Spomenuli sme už aj to, že bol zároveň 15 rokov profesorom, neskôr riaditeľom novosadského srbského gymnázia, a preto treba naňho popri Jánovi Kollárovi hľadieť ako na vodcu slovenského národného obrodzenia. Ale napriek tomu sa v časti jeho macedónskej súčasnej recepcie nenašli informácie o jeho „slovenskom domove“. To nám povie, že istý počet literárnych prekladov starších autorov, ktoré plnia funkciu korešpondentov národných kultúr v slovensko-macedónskom kontexte poukazuje na skutočnosť, že ich „jeden dom akoby požíral druhý (...) Pochopiteľne, Slováci (aj Macedónci, m. p.) nemôžu súhlasiť s tým, aby ich vykazovali z dejín. Ba čo viac, musia zrevidovať svoj obraz v očiach cudzincov a prinavrátiť si, čo im bolo v minulosti odňaté“¹³. Česko a(lebo) slovenské označovanie autorov vyplýva teda z podobných a špecifických historických aj aktuálnych okolností, ktoré viedli k tomu, že aj

¹¹ ROSENBAUM (1992: 112-113).

¹² ROSENBAUM (1992: 115).

¹³ „Dvojdomovosť a tretia literatúra“. In: KOŠKA (2003: 101, 102).

v prostredí južných Slovanov o mnohých autoroch a dielach možno uvažovať len v kontexte osobitných medziliterárnych spoločenstiev. Tento termín D. Ďurišina, rovnako ako termíny dvojdomovosť (mnohodomovosť) a biliterárnosť (polyliterárnosť) sa používajú na riešenie situácie aj v prostredí iných národov a literatúr. Je preto pre Ďurišinu nesporné, že „miera dvojdomovosti J. Kollára alebo P. J. Šafárika v priebehu dejín českej a slovenskej literatúry sa niekedy dostáva do úzadia či už v českom alebo v slovenskom dobovom kontexte (...) spomínaný príklad P. J. Šafárika a J. Kollára, realizujúcich dvojdomovosť aj napriek tomu, že svojím pôvodom patria do menej diferencovanej slovenskej literatúry“¹⁴.

V súlade s komplexným fenoménom dvojdomosti v slovensko-macedónskom kontexte sa nám ukázalo to, že treba vo výskume nevyhnutne vychádzať aj zo zistení o dominantnom postavení slovenského príjemcu v recepcii niektorých autorov z dejín macedónskej literatúry, ktorých slovenský príjemca najprv prevažne chápal ako časť z bulharského alebo (bývalého) juhoslovanského literárneho spoločenstva, ale v novšom období ich „oslobodil“ z konštrukcií, ktoré často zastierali macedónsku literárnu výraznosť a odlišnosť. Túto skutočnosť výstižne zdôrazňuje Ján Jankovič, keď píše, že „preklady z macedónčiny mohli vychádzať až po tom, ako sa macedónčina a macedónska literatúra etablovali v priestore bývalej Juhoslávie (po roku 1945), výrazne nižší počet prekladov z macedónčiny spôsobila absencia špecialistov na tento jazyk a do istej miery možno aj postavenie tohto národa v domácom – juhoslovanskom spoločenskom a politickom prostredí“¹⁵. Niečo podobné sa však dialo aj v Macedónsku, kde slovenská literatúra bola chápaná ako menšia a podriadená časť v „československom“ literárnom spoločenstve. Často sa ani v odborných kruhoch nepociťovala potreba diferencovať identitu a konkrétnu príslušnosť najmä slovenských autorov k vlastnej literatúre najviac aj kvôli tomu, že produktívni prekladatelia z češtiny sa sporadicky podieľali aj na preklade a analýze slovenskej literárnej produkcie a jej rozšírení v macedónskom kultúrnom prostredí. Je azda prirodzené, že sa niektorí starší macedónski či slovenskí autori vzhľadom na národnú spoločensko-politickú minulosť a na historické nejednoduché podmienky oboch národov v istých obdobiach, keď písali, môžu celkom legitímne zaradiť do kategórie „biliterárnych, dvojdomových alebo viacdomových“ spisovateľov a ku ktorej tvorivému dedičstvu sa istým právom a zdôvodnením hlásia dve alebo viaceré národné literatúry. Preto mohlo v slovenskej kultúrnej recepcii vzniknúť aj presvedčenie, že niektorých starších autorov z macedónskej literatúry, ktorí sa na Slovensku prekladali z bulharčiny, treba automaticky priradiť k bulharskej literatúre (napr. Christo Smirnenski, Nikola Jonkov Vapcarov a ďalších)¹⁶. Ide teda o formu

¹⁴ ĎURIŠIN (1995: 30).

¹⁵ JANKOVIČ (2005: 29).

¹⁶ Všetci relevantní (univerzitní) literárni historici a literárni vedci v Macedónsku, napokon aj odborníci starších a novších dejín macedónskej literatúry sa zhodujú v stanovisku, že spisovatelia akí sú Vapcarov a Smirnenski sa zaraďujú do skupiny „macedónskych autorov realizovaných v iných jazykoch a v iných literatúrach vo svete (otázky bipatričnosti a viacdomovosti autorov a ich diel)“. Pri takomto vedeckom prístupe sa, samozrejme, berú oprávnené do úvahy všetky nepriaznivé jazykové, historické, spoločenské, politické, štátne, propagandistické a iné podmienky s ktorými sa Macedónsko v konkrétnom historickom čase, keď títo autori tvorili, muselo vyrovnávať. Pozri o tom napríklad: CTAJEB (2003). V konečnom dôsledku sa o tvorbe týchto spisovateľov aj v novšej dobe vedú akademické sympóziá a vydávajú sa podnetné zborníky, ktoré potvrdzujú trvalosť a presvedčivosť macedónskeho

recepce a predstáv o nej. Preto sa zdá v tomto smere dostatočne odôvodnený názor Jána Košku, že „pokiaľ ide o autora, ten nevyhnutne nepotrebuje dva domovy, či dokonca viac domovov, to len dva či viaceré domovy nevyhnutne potrebujú autora, ale nie každého (...) Jednodomovým či dvojdomovým (viacdomovým) sa stáva podľa rozhodnutia iných (...) Tretia literatúra rozhoduje, akého autora prijme, s svojich potrieb“¹⁷. Toto stanovisko (síce pravdupovediac so slabšou kvantitou a intenzitou) sa dá aplikovať aj na príklade recepcie Šafárikovho diela v macedónskom prostredí, ktoré občas prijíma, ako sme už spomenuli vyššie, slovenského učenca a vedca ako jednodomového (českého)¹⁸. Musíme však uznať, že sa v macedónskom prostredí nájdu aj názory, ktoré jednoznačne vyzdvihujú „slovenskú identitu“ Pavla Jozefa Šafárika a Jána Kollára. Je to napríklad text *Краток осврт на развојот на словачката литература* Tanasa Nikolovského, kde sa presvedčivo píše, že „významní Slováci Ján Kollár a Pavel Jozef Šafárik – najdôležitejší kultúrni a literárni pracovníci vyšli zo slovenského prostredia a svojou aktivitou a tvorbou sformovali vtedajšie nacionálne idey. Ich záujem o ľudovú tvorbu mal obrovský vplyv na slovenskú romantickú literatúru (...) Vedúca osobnosť a propagátor panslavizmu na Slovensku bol veľký slovenský básnik Ján Kollár (...) Význam spoločenskej a literárnej aktivity jeho poézie je veľmi dôležitý pre slovenský národ a pre jeho literatúru. Cez neho dostal slovanský svet prvé znalosti o Slovákoch, o ich trápeniach, zvykoch, túžbach a literárnej tvorbe“¹⁹.

Aj macedónska literárnohistorická problematika poskytuje mnohé príklady intenzívnej interferencie medzi dvoma alebo viacerými literatúrami všetkých básnikov svojej doby. Je to tak, pretože „bez vlastnej literárnej praxe v kodifikovanom materinskom jazyku, ktorý by stmeloval národné písomníctvo, často aj bez organizovaného literárneho života na vlastnej pôde a pred vlastným čitateľským publikom, pod neustálym tlakom rozličných pochybností a tendencií prisvojovania si a asimilácie boli macedónski spisovatelia v minulosti osamotení, nejednotní, neorganizovaní a nútení hľadať si miesto v nematerskom prostredí (...) Nejde však len o prekážky, negovanie a zamlčovanie, ale aj o subjektívne váhania a omyly“²⁰. Navyše sa musí pri týchto autoroch zdôrazniť a zviditeľniť fakt, že „v minulosti boli spisovatelia

vedeckého postoja k tejto problematike. Pozri napr.: *Деведесет години од раѓањето на Никола Вапцаров – материјали од научниот собир одржан во НУБ „Св. Климент Охридски“ – Скопје, 9. декември 1999*, Институт за македонска литература, Скопје, 2001, alebo: *Македонецот Вапцаров – свечен собир по повод 95-годишнината од раѓањето на поетот и револуционерот Н. Ј. Вапцаров, Скопје, 22. 12. 2004* (urednik: Блаже Ристовски), МАНУ, Скопје, 2005. Macedónske špecifikum v diele Nikola J. Vapcarova a Christa Smirnského začali objektívne zdôrazňovať už aj ojedinelí bulharskí vedci. Pozri napríklad: ВЛАХОВ-МИЦОВ, С. (2007): „Специфика на македонската литература во Бугарија“, *Снектар*, Скопје, бр. 50, стр. 63-69.

¹⁷ KOŠKA (2003: 95).

¹⁸ Pozri napr. СТОЈЧЕВСКА-АНТИЌ, В. (2003): „Кус осврт врз славистиката – Павел Јозеф Шафарик“. Во: *По стапките на Св. Климент Охридски*, Култура, Скопје, стр. 84, alebo ИЛИЕВСКИ, П. Хр. (1999): *Светила незаодни (словенските првоучители и нивните ученици)*, Матица македонска, Скопје, стр. 396. Petar Hr. Ilievski explicitne zdôrazňuje aj Šafárikovu úlohu voči macedónskej otázke: „V slavistike je všeobecne prijaté, že juhovýchodné nárečie z okolia Solúna predstavovalo základ, na ktorom Konštantín Filozof vytvoril starosloviensky písomný jazyk. Toto Pavel Jozef Šafárik zaregistroval ešte v roku 1837, keď sa v diele *Slovanské starožitnosti* vyjadril, že Cyril a Metod, tvorcovia slovanského písomníctva, vyzdvihli slovanské nárečie z Macedónie do polohy najstaršieho literárneho slovanského jazyka“ (ИЛИЕВСКИ 2006: 210-211).

¹⁹ НИКОЛОВСКИ (1973: 782-783).

²⁰ ĐURČINOV (1992: 147).

macedónskeho pôvodu, ktorí museli písať v iných jazykoch. Vychádzali z duchovných tradícií svojho národa a spracúvali témy späté s osudom svojho i susedných národov, pridržiavali sa literárnych noriem príslušných, najčastejšie susedných literatúr a v nich sa ako spisovatelia uplatňovali. Naše dejiny poznajú dosť takých prípadov, ktoré sa odvíjajú na širokom teréne balkánskeho literárneho spoločenstva“²¹. Najpríznačnejšími autormi tohto typu sú teda aj Nikola Jonkov Vapcarov a Christo Smirnenski, ktorých slovenská kultúrna spoločnosť vnímala výlučne ako bulharských. Na ni na skutočnosť, že sa macedónske literárne špecifikum charakterizuje navyše a okrem iného aj inými „protikladmi, paradoxmi, konfliktmi, absurdami, tragickými aktmi odnárodňovania, ktoré sú často nepochopiteľné (...) Pôvodom toho všetkého sú vojny a sociálne bezvýchodisko, turecká poroba a nepriznávanie najzákladnejšieho ľudského a národného práva o nacionálnej a kultúrnej existencii. Odnárodňuje sa Dimitar Talev (1898-1966), ale aj Tomo Smiljanič-Bradina (1888-1969). Ten prvý si zvolil bulharský jazykový výraz, zatiaľ čo ten druhý sa rozhodol tvoriť v srbskej reči“²².

V súčasnej literárno-vedeckej a v teoreticko-odbornej literatúre nájdeme o fenoméne dvojdomosti či viacdomovosti veľký počet názorov, ktorých platnosť možno overiť aj na príkladoch zo slovensko-macedónskeho literárneho prostredia. Tak napríklad by sme mohli súhlasiť s Ivanom Dorovským, že „v rôznych etapách literárneho a obecně kultúrneho vývoje geneticky a jazykovo blízkých etnospôsobov môže dochádzať (a také nejčastejšie dochádza) k prolínaniu dvoch národných kultúr a tým ke vzniku spoločných tradícií (napr. v prípade českej a slovenskej literatúry)... Z dejín evropskej i svetovej literatúry vieme, že mnoho tvorcov v rôznych historických obdobiach (na Balkánskom poloostrove fakticky do súčasnosti) psalo svá díla a vyjadřovalo své politické a umělecké názory ve dvou nebo několika jazycích. Tvorba takových a jím podobných literárních a kulturních tvůrců nejenže se obohacovala kulturními tradicemi několika národů, nýbrž také naopak ti tvůrci svou činností a svým dílem přispěli k rozvoji jedné nebo několika národních literatur a kultur“²³. Dvojdomovosť teda znamená organickú, konštitutívnu príslušnosť tvorivej osobnosti a jej diela alebo jeho časti k dvom alebo viacerým literárnym systémom. Zdôrazňujeme pritom bytostne nevyhnutnú príslušnosť či prítomnosť určitého autora alebo diela v dvoch i viacerých literárnych (národnoliterárnych) systémoch, čo znamená, že „napríklad P. J. Šafárik je iným spôsobom, inak prítomný v slovenskej a českej literatúre. Jeho

²¹ ĐURČINOV (1992: 148).

²² ДРУГОБАЦ (1996: 35). Uvedený autor ešte zdôrazňuje to, že Bradina „je srbským četníkom, ktorý cez vlastné literárne dielo vyzdvihoval veľkosrbskú ideológiu (C. d., s. 43), a že „vykorenení z nacionálnej idey sú medzi inými aj Bradina a Dimitar Talev“ (C. d., s. 43). V prospech tejto tézy o ich macedónskom pôvode sú aj biografické údaje o tom, že Bradina sa narodil v debarskej dedine Tresonče a časť svojho vzdelávania absolvoval v rodnej dedine a v Bitoli, pokiaľ Dimitar Talev sa narodil v západnomacedónskom meste Prilep a v roku 1944 bol zo strany domácich komunistických autorít uväznený v Sofii kvôli jeho anti-macedónistickej pozícii. Pre našu prácu je azda najdôležitejšie to, že jeho román *Železný svetník* (v bulharskom origináli *Железният светилник* z roku 1952) bol preložený a vydaný v slovenskom jazyku: TALEV, D. (1976): *Železný svetník*, preložila Julia Stajková, Smena, Bratislava, 366 s. Talevovi patrí ustálené a pevné miesto v dejinách súčasnej bulharskej literatúry a ako takého ho prijala aj slovenská literárna a kultúrna spoločnosť. V Macedónsku nedávno vyšla o tomto autorovi krátka vedecká štúdia: ВЛАХОВ-МИЦОВ, С. (2008): „Димитар Талев меѓу бугарскиот национализам и македонската духовност“. Во: XXXIV научна конференција на XL меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 13 – 30. 8. 2007 - Литература), Универзитет Св. Кирил и Методиј – Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, стр. 171-183.

²³ DOROVSKÝ (1997: 73, 183)

literárnohistorická funkcia je teda v spomínaných literatúrach iná (...) Napríklad takmer všetci významnejší slovenskí spisovatelia boli v niektorých obdobiach minulého storočia biliterárni vo vzťahu k českej literatúre, niektorí aj vo vzťahu k nemeckej a maďarskej literatúre, ale len niektorí boli zároveň aj dvojdomoví“²⁴. Preto aj macedónsky literárny vedec Milan Đurčinov nepochybne uvažuje nad dvojdomosťou tak, že „z hľadiska macedónskej literárnej histórie má takýto prístup mimoriadny význam medziiným aj kvôli oslabeniu častých napätí a nedorozumení, ktoré vznikajú pri pokusoch vysvetľovať podobné prípady jednostranne a s prvkami nacionálnej výlučnosti“²⁵.

Je to správny prístup k tomuto fenoménu, pretože rozličné zákonitosti historického vývinu každej osobnosti si vyžadujú i rozličné kritériá na jej zaradenie do kontextu jednej alebo druhej literatúry. Nikola Jonkov Vapcarov (1909-1942) je presne takým básnikom, keďže „písal po bulharsky a pôsobil v rámci bulharskej poézie, kde zanechal nezmazateľnú stopu. Ako Macedónec z Pirinskej Macedónie bol však iniciátor a spiritus movens macedónskeho literárneho krúžku v Sofii, ktorý bol činný v rokoch bezprostredne pred druhou svetovou vojnou, ako aj počas nej a mal za úlohu vypracovať základy macedónskej národnej literatúry. Napokon v cykle *Песни за родината* a najmä v básni *Земја* sám nedvojzmyselne deklaruje svoju národnú príslušnosť. Cyklom *Песни за родината* sa Vapcarov ako básnik, tvoriaci v nematerinskom jazyku, pridáva k tej skupine spisovateľov Macedónov, ktorí pripravujú základy vlastnej literatúry, zatiaľ čo ďalšími dielami, najväčšou časťou svojej básnickej tvorby a inými aktivitami, sa zaraďuje do priestoru súčasnej bulharskej poézie, do toho jej smeru, ktorý v rokoch druhej svetovej vojny, v revolučnej, triednej a antifašistickej lyrike zaujímal čelnú pozíciu a získal si veľa následníkov. V tomto prípade ide očividne o *dvojdomovosť*. Autori niektorými zložkami svojej tvorby pôsobia v jednej, inými v druhej literatúre a kultúre. Skúmanie takýchto prípadov v rámci medziliterárnych spoločenstiev, so všetkými ich špecifickými a charakteristickými vlastnosťami, je podľa nášho názoru jediný spôsob adekvátneho riešenia zložitých problémov tohto druhu“²⁶. Z toho vyplýva, že tam, kde sa dvojdomovosť, biliterárnosť, kultúrny pluralizmus a komplementárna funkcia prijímajú ako literárnohistorický jav, skutočnosť, že spisovateľ niektorými svojimi komponentmi patrí do jednej a inými do druhej literatúry, vôbec nemusí byť prameňom netolerantných sporov. To môže znamenať, že spisovateľ je síce „doma“ v dvoch literatúrach, ale jeho úloha je jednoznačná iba v literatúre materinského jazyka. Najlepším takým príkladom je asi macedónsky básnik Kočo Racin, ktorý najprv písal v inom jazyku najmä preto, lebo ešte neboli celkovo vytvorené jazykové podmienky v materinskom jazyku. To všetko, pravdaže, nezmenšuje význam duchovnej výmeny, možnosti spoločného alebo príbuzného vývinu literatúr. Spomínané príklady totiž nepoukazujú na náhodné, výnimočné prípady, ale na javy vyplývajúce zo „spolužitia národov“, ktoré sa dajú analyzovať práve v ich procesualnosti, variantoch a premenách.

²⁴ ĐURIŠIN (1992: 165-166).

²⁵ ĐURČINOV (1992: 151).

²⁶ ĐURČINOV (1992: 154).

Pre nás je však prekvapujúce to, že sa spochybnenia a nerozlíšenia tohto typu ešte objavujú a vzťahujú na „čisté prípady“ moderných autorov z druhej polovice 20. storočia²⁷. Zmyslom našej práce však nie je ospravedlniť či odsúdiť takýchto „posudzovateľov“ za hlásanie a prijímanie takých či onakých koncepcií pri vnímaní slovenskej literatúry v Macedónsku, respektíve macedónskej literatúry na Slovensku, ale porozumieť ich myšlienkam a konaniu v danom historickom čase, a to z hľadiska neskorších a najnovších poznatkov komparatívnej literárnej vedy²⁸. Chceme sa aj vžiť do ich chápania a dilem a prežiť s nimi „šťavu“ slovensko-macedónskych literárnych a kultúrnych dejín. To aj preto, lebo sme sa presvedčili, že aj slovenská literatúra, tak isto ako macedónska, voči literatúram väčšinových národov sa dostávala do postavenia nerovnocenného partnera. Dnes je už dostatočne jasné, ako boli zostavované v nedávnej minulosti rozličné literárne a kultúrne spoločenstvá podľa ideologických, propagandistických vzorcov a pre ne vhodných stimulov. Dokonca si myslíme aj to, že v našom prípade nebola vždy rozhodujúca menejpočetnosť (Slováci – Macedónci voči Čechom – Bulharom), ale postavenie. Nezáležalo vždy ani na literárnej hodnote, ale práve na (medzinárodnom) postavení, na dôležitých priaznivých okolnostiach, na významnom vplyve a pod. Možno aj preto jestvovala na Slovensku donedávna existenciálna potreba upevňovať sa v sieti vzťahov s „plnocennými a autoritatívnymi“ subjektmi. Takéto zväzky jej aspoň zdanlivo zabezpečovali rovnocennú existenciu. Takýmto spôsobom si vari aj slovenská prekladová literatúra ako „menšia“ literatúra zvyšovala „náklonnosť“ vo vzťahu k väčším, autoritatívnejším, reprezentatívnejším, viac známejším literatúram (bulharská, srbská literatúra – v konečnom pragmatickom dôsledku aj kvôli tomu, že v týchto krajinách žilo a aktívne pôsobilo až podnes dosť Slovákov). Toto pravidlo podobne platí aj v prípade skoršieho a lepšieho osvojenia si českej literatúry v porovnaní so slovenskou v macedónskom prostredí, a preto ho možno pokladať za všeobecné platné.

²⁷ МИРКУЛЮБСКА (2005: 77). Autorka, keď píše o literárnych prekladoch Ivana Dorovského z českej literatúry do macedónčiny zaraďuje do radu českých autorov aj slovenských básnikov Miroslava Válka a Emila Boleslava Lukáča: „Многу од нив, со преводите на Доровски беа првпат претставувани во чешкото јазично подрачје, и обратно, чешки автори – на македонски јазик – Олдржих Микулашек, Павел Штур, Мировслав Валек, Е. Б. Лукач и други“. (s. 77). O týchto prekladoch ako aj o básnikoch slovenského pôvodu sa, samozrejme, predtým vyjadril aj sám prekladateľ v brnianskom literárnom časopise *Rovnost*. Pozri: DOROVSKÝ, I.: „Překlady sbližují národy – O překladech z díla V. Závady, M. Válka a M. Růfuse do makedonštiny“, *Rovnost*, 8. 12. 1982, s. 5. Zdá sa však, že autorka Mirkulovska, ktorá bola zároveň prvou lektorkou macedónčiny na brnenskej univerzite, nevenovala vtedy dostatočnú pozornosť tomuto fenoménu.

²⁸ Tvorivá recepcia uvedených autorov sa zároveň mohla relevantne vnímať iba prostredníctvom východiskového jazyka z ktorého sa prekladalo a šírilo sa poznanie o nich. Preto asi ani nie je veľmi prekvapujúce, že sa Šafárik v Macedónsku zaradil v niektorých prípadoch iba do českej literatúry, pokiaľ sa napr. Vapcarov a Smirnenski na Slovensku priradili výlučne k recepcii diel z bulharskej literatúry. Takýchto prípadov v svetovej literatúre je veľmi veľa. Vzhľadom na to však v kontexte slovensko-macedónskych literárnych vzťahov mohla nasledovať aj táka situácia, že slovenská kultúrna spoločnosť v kritických ohlasoch a v domácom „recenzentskom“ priestore prijímal a hodnotila Vapcarova a Smirnenského ako bulharské dedičstvo a „bulharskú podstatu“, navyše aj zvýšenou mierou preložených kritických článkov bulharských dobových kritikov o ich diele, napr.: JOSIFOV, V.: „Nikola Jonkov Vapcarov – bulharský revolučný básnik“, *Kultúrny život*, roč. 7, č. 30, 1952, s. 1; MLADENKOV, A.: „Krajší ako pieseň (K výročiu básnika Vapcarova)“, *Práca*, 22. 7. 1962, s. 4; TODOROV, A.: „Básnik a vlastenec“, *Rolnícke noviny*, 17. 7. 1962, s. 4; VANDOV, I.: „Poézia ťažkých a hrdinských dní“, *Pravda*, 24. 7. 1962, s. 2 atď. Aby sme sa vyhlí nedorozumeniam rôzneho typu, rozhodli sme sa, že do našej pripravovanej „slovensko-macedónskej literárnej bibliografie“ nezarádime kritické ohlasy na diela N. J. Vapcarova a Ch. Smirnenského v slovenskom prostredí (ako aj tie macedónske texty o diele Pavla Jozefa Šafárika a Jána Kollára, ktoré zanedbávajú ich slovenský pôvod), ale v každom prípade zaregistrujeme prítomnosť pôvodnej tvorby týchto autorov prelozenej a publikovanej v slovenskom či macedónskom jazyku.

Podstatný rozdiel medzi slovenským a macedónskym literárnym postavením v minulosti spočíval však v tom, že pokiaľ česká literatúra ako literatúra väčšinového národa sa správala k slovenskej ako k literatúre menšinového národa a kultúrnym centrom moci bola Praha, tak bulharská „veľká“ literatúra si tú macedónsku „malú“ literatúru úplne privlastňovala, alebo až spochybňovala jej existenciu²⁹. O macedónskej literatúre ako o literatúre menšinového národa sa preto začalo hovoriť až po druhej svetovej vojne, keď Macedónsko vstúpilo do Juhoslovanskej federácie, kde sa o hlavných kultúrnych projektoch národov Juhoslávie a ich prezentácii v zahraničí rozhodovalo v Belehrade. Slovensko-macedónska kultúrna kontinuita s ideami predchádzajúcich období bola teda umocnená aj oficiálnou politikou oboch federácií (SFRJ a ČSSR), ktorých režimy umožňovali rozvoj kultúrnych i literárnych slovensko-macedónskych vzťahov, hoci išlo o vzťahy medzi minoritnými národmi viacnárrodných štátov, v ktorých dominantné postavenie mali Česi, resp. Srbi. V rámci panujúcich unitarizmov (československého a juhoslovanského) tieto vzťahy nie vždy mohli v dostatočnej miere demonštrovať svoje národné (slovenské a macedónske) osobitosti. V nijakom prípade ale nemožno hovoriť o priamom politickom ovplyvňovaní umeleckého prekladu majoritnými národmi. V praktickom živote rozhodujúcou bola kontinuita ideí a kontinuita vzájomných literárnych a kultúrnych vzťahov, ako aj individuálne schopnosti osobností z oblasti umeleckého prekladu.

Literatúra:

DOROVSKÝ, I. (1973): *České země a Balkán: Kapitoly z dějin česko-makedonských a makedonsko-českých styků*, Brno.

DOROVSKÝ, I. (1997): *Balkán a Mediterán*, Masarykova univerzita, Brno.

ДОРОВСКИ, И. (2008): „Кирилometодиевската традиција во чешката и во словачката литература“. Поговор кон изданието - Здењек Кланица: *Тајната на гробот на Св. Методиј*, Brno – Boskovice.

ДРУГОВАЦ, М. (1996): *Македонската книжевност за деца и младина*, Детска радост, Скопје.

ЂУРЋИНОВ, М. (1992): „Macedónska literatúra v kontexte južnoslovanského a balkánskeho medziliterárneho spoločenstva“. In: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá*, Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava.

²⁹ Myslíme si, že pre lepšie pochopenie bulharskej kultúrno-historickej otázky vo vzťahu k Macedónsku by mohol pomôcť našim čitateľom odborný komentár Ivana Dorovského o tom, že: „Makedonská otázka jako vnitřní bulharsko-makedonský spor existovala již před osvobozením Bulharska. Nelze tedy tvrdit, že se zrodila až po Berlínském kongresu. Po něm se dostala na mezinárodní fórum. Je rovněž nesprávné tvrzení, že kdyby se uskutečnilo Sanstefanské Bulharsko, neexistovala by žádná makedonská otázka. Bulharsko-makedonský, bulharsko-srbský i bulharsko-srbsko-řecký spor o Makedonii trval a zesílil po Berlínském kongresu. V souvislosti s tím vznikala v Makedonii různá bulharofilská, srbofilská nebo grekofilská hnutí. Zároveň se objevilo mnoho desítek balkánských a nebalkánských *odborníků* na makedonskou otázku, zrodily se desítky knih a stovky článků a informativních přehledů, které zastávaly to či ono stanovisko – hájily ty či ony zájmy sousedních balkánských zemí nebo evropských mocností. Mnozí z autorů navštívili Makedonii, ovšem údaje o nacionálním charakteru obyvatelstva Makedonie, o *historických právech* sousedních zemí na Makedonii čerpali většinou z Bělehradu, Sofie nebo Athén. Proto se v podobných pracích většinou opakují známé *argumenty* a těžko lze v nich najít *racionální jádro*“ (DOROVSKÝ 1973: 106-107).

- ĐURIŠIN, D. (1992): *Čo je svetová literatúra?*, Obzor, Bratislava.
- ĐURIŠIN, D. (1995): *Teória medziliterárneho procesu I*, Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava.
- ИЛИЕВСКИ, П. Хр. (2006): *Појава и развој на писмото со посебен осврт кон почетоците на словенската писменост* (второ ревидирано издание), МАНУ, Скопје.
- JANKOVIČ, J. (2005): *Slovník prekladateľov s bibliografiou prekladov z macedónčiny, srbčiny, chorvátčiny a slovinčiny*, Veda – Juga, Bratislava.
- KOLLÁR, J. (1954): *O literárnej vzájomnosti*, Bratislava.
- KOŠKA, J. (2003): „Dvojdомовosť a tretia literatúra“. In: *Recepcia a tvorba (Slovensko-bulharské literárne vzťahy 1826-1989)*, Veda – Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava.
- МИРКУЛОВСКА, Б. (2005): „Корени на Балканот – Иван Доровски“, *Синтези*, бр. 4, Скопје.
- НИКОЛОВСКИ, Т. (1973): „Краток осврт на развојот на словачката литература“, *Современост*, Скопје, бр. 7-8.
- ROSENBAUM, K. (1992): „Funkcia medziliterárnosti v slovenskej literatúre“. In: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá 5*, Ústav svetovej literatúry SAV Bratislava.
- СТАЛЕВ, Г. (2003): *Историја на македонската книжевност (2. дел – Првата половина на дваесеттиот век)*, Институт за македонска литература, Скопје.
- ŠAFÁRIK, P. J. (1963): *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*, preložili Valéria Betáková a Rudolf Beták, Bratislava.